

HEIKKI MIKKELI

Mistä puhumme, kun puhumme Euroopasta?

Historiankirjoituksen Euroopat ja eurooppalaiset

Eurooppalaisuuden merkityksestä ja eurooppalaisesta identiteetistä puhutaan enemmän kuin ehkä koskaan aiemmin. Tähän puheenvuorojen tulvaan on kaksi keskeistä syytä: Euroopan unionin itälaajeneminen ja perustuslakiuudistus. Ne ovat johtaneet kysymään, minkälainen oikein on se Eurooppa, jota näillä uudistuksilla ollaan rakentamassa. Kummassakin tapauksessa Euroopan ja eurooppalaisuuden ominaispiirteitä on etsitty nimenomaan maanosan historiasta.

■ Puhumme alituisesti Euroopasta, eurooppalaisuudesta. Eurooppalaisuus esitetään kuin vastakohtaksi kaikelle muulle. Aasialainen sivistys on erilainen, vanhempi, kaukainen, käsittämätön. Amerikkalaisten elintaso kadehdimme, mutta amerikkalaisuuteenkin liitämme piirteitä, joita emme hyväksy, vaikka hiljakseen niitä omaksumme. Afrikka taas on kokonaan muuta, salaperäinen, primitiivinen, levottomasti liikehtivä, nouseva maanosa. Olemme ylpeitä eurooppalaisuudestamme. Mutta mitä eurooppalaisuus oikein on?¹

Näillä sanoilla toimittaja Heikki Brotherus aloitti eurooppalaisia valtioita esittelevän

teoksen *Euroopan kasvot* vuonna 1961. Lainauksen lopussa esitetty kysymys tuntuu erityisen ajankohtaiselta tällä hetkellä kun yritykset laajentaa ja syventää Euroopan integraatiota ovat nostaneet pinnalle kysymykset Euroopan rajoista ja eurooppalaisuuden luonteesta.

Euroopan unionin laajeneminen Itä-Eurooppaan tapahtui vauhdikkaasti vuosittuhannen vaihteessa ja laajeneminen on edelleen jatkumassa. Viime aikoina eurooppalaiset poliitikot ovat tosin esittäneet yhä kriittisempiä puheenvuoroja varsinkin Turkin mahdollisen EU-jäsenyyden suhteen. Jo lokakuussa 2000 Helmut Schmidt kirjoitti *Die Zeit* -lehteen artikkelin, jossa hän lueteli maat, jotka eivät kuulu Eurooppaan: Venäjä, Valko-Venäjä, Ukraina ja Turkki. Ne eivät yksinkertaisesti edusta hänelle ”eurooppalaista kulttuuria”.² Vaikka tiukasti ottaen kyse onkin unionin asettamien jäsenyyssuhteiden täyttymisestä, on taustalla paljon mutkikkaampi kysymys eurooppalaisuuden luonteesta. Turkki on ollut sotilallisesti ja strategisesti erittäin tärkeä NATO:lle, mutta silti eurooppalaiset kavahtavat mahdollisuutta, että saisivat seurak-

1. Heikki Brotherus (1961) 'Euroopan kasvot' (esipuhe), teoksessa H. Brotherus (toim.) *Euroopan kasvot*, Helsinki-Porvoo: WSOY, ei sivunumeroita.

2. Helmut Schmidt tosin halusi poimia rusinat pullasta, sillä klassiset venäläiset säveltäjät ja kirjailijat kuitenkin edustivat hänelle eurooppalaista kulttuuria. Schmidin artikkelia on käsitellyt: Levent Sousel (2003) 'Europe and the Topography of Migrant Youth Culture in Berlin', teoksessa Mabel Berezin and Martin Schain (eds.) *Europe without Borders. Remapping Territory, Citizenship, and Identity in a Transnational Age*. Baltimore and London: The John Hopkins University Press, 197-199.

seen noin 90 miljoonaa islaminuskoista turkkilaista.³ Voiko islamilainen valtio ylipäänsä olla unionin jäsen? Vaikka Turkki jo 1850-luvulla hyväksyttiin eurooppalaiseen diplomaattiseen valtiojärjestelmään, on se silti eurooppalaisten mielissä pysynyt Euroopan ”toisena”, jonakin ulkopuolisena vieraana.⁴

Ranskan ja Hollannin kansanäänestyksissä toistaiseksi torjuttu EU:n perustuslakiuudistus on myös vahvasti historiaan sidottu. Vuonna 2003 julkaistu unionin perustuslakiluonnoksen esipuhe alkaa antiikin kreikkalaisen kirjailijan Thukydideen *Persialais-sota*-teoksesta lainatulla sitaatilla: ”Hallitusmuotoamme ... nimitetään demokratiaksi, koska valta ei ole vain harvoilla vaan monilla ihmisillä”.⁵ Lause johtaa miettimään niin antiikin kaupunkivaltioiden demokratian kattavuutta kuin nykyisen unionin demokratian astetta. Luonnoksen esipuheen toisen kappaleen lause Euroopasta ”sivistystä eteenpäin vievänä maanosana” antaa myös hieman oudon kaiun. Kolonialismin ja imperialismin ajoista ei vielä ole niin kauan, etteivätkö monet eurooppalaisia vähemmän mairittelevat ”sivistyksen eteenpäin viemisen” keinot palautu valveutuneen eurooppalaisen mieleen.⁶

3. Tämän kysymyksen historiallisesta taustasta, ks. Johannes Salminen (2000) ’Kuuluuko Turkki Eurooppaan?’ , *Helsingin Sanomat* 15.7.2000.

4. Zeki Kütük (2004) ’Turkin Euroopan unionin jäsenyysongelmat: pohdintoja kansainvälisten suhteiden teorioiden valossa’, teoksessa Johanna Valenius (toim.) *Ajankobta 2004. Poliittisen historian vuosikirja*. Turku; Iver B. Neumann (1999) *Uses of the Other. ’The East’ in European Identity Formation*. Manchester: Manchester University Press, 39–63. Itälaajenemisesta laajemmin, ks. Tapio Raunio ja Teija Tiilikainen (toim.) (2002) *Euroopan rajat. Laajeneva Euroopan unioni*. Helsinki: Gaudeamus.

5. *Ehdotus sopimukseksi Euroopan perustuslaista* (2003), Luxemburg: Euroopan yhteisöjen virallisten julkaisujen toimisto, johdanto, 5. Lauseen tulkinnoista eri eurooppalaisilla kielillä, ks. Petri Koikkalainen (2004) ’Thukydideen kääntämisen ongelmat: monien hyväksi vai kaikkien käsissä?’, *niin & näin* 2/2004, 63–65.

6. Eurooppalaisen sivistyksen ja teknisen ylivallan perusteluista, ks. Michael Adas (1989) *Machines as the Measure of Men. Science, Technology, and Ideologies of Western Dominance*. Ithaca and London: Cornell University Press.

Euroopan idea

Vaikka kysymykset Euroopan unionin päätöksentekojärjestelmän uudistamisesta tai uusien jäsenvaltioiden hyväksymisestä ovat sinänsä hallinnollisia toimia, niitä suunniteltaessa ja toteutettaessa törmätään hyvin pian kysymyksiin Euroopan historiasta ja eurooppalaisesta kulttuurin luonteesta. Viime vuosikymmeninä Euroopan integraatio on sivutuotteenaan tuottanut kertomusta yhtenäisestä Euroopasta, jota on pyritty oikeuttamaan myös historiallisten tarinoiden avulla.⁷ Ei ole suinkaan sattumaa, että toisen maailmansodan jälkeen ”Euroopan ideaa” ryhdyttiin hahmottelemaan rinnan integraatioprosessin etenemisen kanssa.⁸ Mitä pidemmälle integraatio etenee, sen kauemmaksi menneisyyteen ajatus ”Euroopan ideasta” on ulotettu. Eurooppalaisuuden korostaminen tapahtui myös samanaikaisesti eurooppalaisen siirtomaavallan purkautumisen kanssa.⁹ Euroopan maailmanlaajuisen vaikutusvallan vähentyessä katse kääntyi maanosan sisäisen yhtenäisyyden korostamiseen ja vaalimiseen.¹⁰

Euroopan integraatiota on nimenomaan markkinoitu rauhan ja hyvinvoinnin projektina, jonka juuret ovat pitkällä eurooppalaisessa demokratiassa. Vaikka monet sodanjälkeisen Euroopan rakentajista toimivatkin sodanaikaisissa vastarintaliikkeissä, ei yhdentymisaatteen historia ole näin yksilulotteinen. Hyvänä esimerkkinä tästä on

7. ’Euroopan idean’ historiasta, ks. Heikki Mikkeli (1994) *Euroopan idea. Eurooppa-aatteen ja eurooppalaisuuden pitkä historia*, Helsinki: SHS; Gerard Delanty (1995a) *Inventing Europe: Idea, Identity, Reality*, London: Macmillan; Roberta Guerrina (2002) *Europe. History, Ideas and Ideologies*, London: Arnold; Anthony Pagden (toim.) (2002) *The Idea of Europe. From Antiquity to the European Union*. Cambridge: Cambridge University Press.

8. Yhtenä ensimmäisistä ”Euroopan idean” historioista voidaan pitää italialaisen Federico Chabodin luentoja 1940-luvulla, jotka ilmestyivät yhtenäisenä kirjana vuonna 1961, ks. Federico Chabod (1961) *La storia dell’idea d’Europa*, Bari.

9. Peo Hansen (2002) ’European Integration, European Identity and the Colonial Connection’, *European Journal of Social Theory* 5 (4), 483–498.

10. Heikki Mikkeli (1998a) ’Eurooppalainen identiteetti ja federalismi’, teoksessa H. Mikkeli, J. Sihvola, P. Suvanto ja E. Lyytinen, *Westfalenista Amsterdamiin. Nykyaika, historia, EU*, Helsinki: Eurooppa-tiedotus, 25–26.

kansallissosialistisen Saksan toisen maailmansodan aikana hahmottelema ”Euroopan talousyhteisö”, jonka piti toimia sodanjälkeisen Euroopan ”suurtalousalueen” institutionaalisen perustana.¹¹ Berliinin alueen teollisuusjohtajat järjestivät yhdessä Berliinin kauppakorkeakoulun kanssa vuonna 1942 konferenssin, jossa puhui joukko Saksan ministereitä ja teollisuusjohtajia.¹² Saksan taloudellisen propagandakeskuksen johdolla konferenssista laadittiin artikkelikokoelma *Euroopan talousyhteisö*, joka käännettiin myös suomeksi vuonna 1943. Teoksen ensisijaisen hyökkäyksen kohteena on klassinen brittiläinen liberalistinen taloustiede: ”Hobbesin ja Humen englantilainen moraalifilosofia, jota David Ricardo vielä saastutti kelpoannoksella juutalaista henkeä, osoittautui ensi sijassa erikoisen varmaksi ja huomaamatta vaikuttavaksi brittiläisen maailmanvallan perustamisen ja turvaamisen välineeksi.”¹³ Tuolle ”saastuttamiselle” teos tarjoaa selkeän vaihtoehdon:

Vasta fascistinen ja sitten kansallissosialistinen vallankumous loivat pohjan uudelle poliittiselle ja sosiaaliselle elämänjärjestykselle Euroopassa. Ja vasta Benito Mussolini ja Adolf Hitler antoivat Euroopalle mahdollisuuden tulla todella eurooppalaiseksi.¹⁴

Teoksessa todistellaan Suur-Saksan johdolla tapahtuvan mannereurooppalaisen talousyhteisön välttämättömyyttä. Eurooppaa ei tule nähdä ainoastaan maantieteellisenä käsitteenä, vaan sen olemassaolon perustana tulee olla valtiollinen valta ja tietoisuus valtiollisesta ykseydestä. Teoksessa viitataan Adolf Hitlerin näkemukseen Euroopan rajoista ja sen luonteesta:

Ja meidän päivinämme Johtaja itse on vielä kerran viitannut siihen, että Eurooppa ei ole maantieteellisesti määriteltävissä, vaan ainoastaan ”kansallisesti ja sivistyksellisesti”. Hänen käsityksessään Eurooppa ulottuu niin pitkälle kuin ”lännen elämänmuoto ulottuu”. Ja todistukseksi hän muistutti Euroopan historiallisesta syntymisestä, kun hän seurasi esityksessään Euroopan kasvamista kreikkalaisesta emämaasta ja Rooman

maailmanvallasta länsimaihin saakka, ja siten ”käsitti Euroopan sellaisen kansaperheen elintilaksi, joka vielä on valtiollisessa muodostumisessaan ja päämäärien asettelussa keskenään hajanainen ja erillinen, mutta kuitenkin kokonaiskuvana vereltään ja kulttuuriltaan osittain samanlainen, osittain itseään täydentävä ykseys.”¹⁵

Saksan Ulkopolitiikan tutkimuksen instituutti julkaisi myös *Euroopa*-nimellä kulkevan kuvateoksen, jossa Euroopan idea määriteltiin sellaiseksi henkiseksi ja poliittiseksi yhteistyöksi, joka saisi aikaan suuremman yhtenäisyyden, mutta joka ei tuhoaisi kansallisia eroja.¹⁶

Kansallissosialistinen propaganda joutui taiteilemaan ohuella nuoralla toisaalta pyrkimyksessään rakentaa ”uusi Eurooppa” suursaksalaiselle perustalle ja toisaalta lupauksissaan silti säilyttää Euroopan eri kansojen kansalliset itsemääräämisoikeudet. Kukaan ei sinänsä väitä, että Euroopan unioni rakentuisi kansallissosialistiselle perustalle. Kiinnostavaa on kuitenkin vertailla niitä argumentteja ja retorisia keinoja, joita ”Euroopan yhtenäisyyden” puolesta on esitetty. Edellä esitetyt lainaukset tuovat hakematta mieleen Euroopan unionin perustuslakiluonnokseen sijoitetun virkkeen: ”Unionin tunnuslause on ’Moninaisuudessaan yhtenäinen’.”¹⁷ Yhtä lailla laajeneva kansallissosialistinen Saksa kuin nyttemmin

11. Teemasta laajemmin, ks. Jouko Jokisalo (1995) ’Kansallissosialistisesta Saksasta yhdentyvään Eurooppaan’, *Kosmopolis* 25 (2), 37–55.

12. Kansallissosialistien Eurooppa-politiikasta, ks. John Laughland (1998) *The Tainted Source. The Undemocratic Origins of the European Idea*, London: Warner Books, 11–46.

13. Walter Funk (1943) ’Uuden Euroopan taloudelliset kasvot’, teoksessa *Euroopan talousyhteisö*, Helsinki: Oy Suomen Kirja, 24.

14. Funk (1943), 29.

15. Heinrich Hunke (1943) ’Peruskysymys: onko Eurooppa maantieteellinen käsite vai poliittinen tosiasia?’, teoksessa *Euroopan talousyhteisö*, 205–206.

16. Loughland (1998) 15.

17. *Sopimus Euroopan perustuslaista* (2005), Luxemburg: Euroopan yhteisöjen virallisten julkaisujen toimisto, 19. Englanniksi tuo sanonta kuuluu: *unity in diversity*. Sen mahdollisista eri merkityksistä, ks. Gerard Delanty and Chris Rumford (2005) *Rethinking Europe. Social Theory and the Implications of Europeanization*, Routledge: London and New York, 56–63.

myös laajeneva Euroopan unioni joutuvat kohtaamaan kysymyksen yhteenkuuluvuuden tunteen rakentamisesta lukuisten eurooppalaisten kansojen ja kielialueiden keskuuteen. Laajenemisen keinot olivat toki erilaiset, mutta argumentit ja retoriikka Euroopan ”yhtenäisyyden” perustelemiseksi eivät kovin suuresti eroa toisistaan.

Eurooppalaisen hengen historiaa

E erityisen kiinnostavaa on tarkastella, miten Euroopan historian kirjoittaminen on muuttanut sitä mukaa, kun integraatio on edennyt ja Suomi ”mennyt mukaan Eurooppaan”.¹⁸ Rooman sopimuksen solmiminen ja EEC:n synty vuonna 1957 edelleen innoittivat eurooppalaisia rakentamaan yhteistä Euroopan historiaa. Yksi näistä yrityksistä oli alunperin ranskalainen teos *Euroopan tarina*, jonka Eino E. Suolahti toimitti suomeksi. Ranskankielisen laitoksen nimen mukaisesti Suolahti kuvailee teoksen keskeiseksi ajatukseksi ”eurooppalaisen hengen” vaiheiden seurailemisen muinaisuudesta nykyaikaan asti.¹⁹ Teoksessa maalailaan hyvin kauniisti maanosan yhteistä tehtävää:

Eurooppa on ollut kautta koko historiallisen ajan luovan työn sieluna ja sydämenä. Maailman kasvojen muovaantumisessa on Eurooppa suorittanut päätyön. Euroopasta on lähtöisin nykyisen teollisen kulttuurimuodon ydin, joka on läpikotaisin muuttanut ihmisen aseman maailmankaikkeudessa. Mutta tässä voidaan esittää vakava kysymys: Onko Euroopalla mahdollisuus jatkuvasti säilyttää asemansa maailmankaikkeuden keskuksena, valtaisan ruumiin älykeskukseksi? ... Eurooppalaisuuden harmonia on vertaansa vailla. Menneisyys ja tulevaisuus ovat Euroopassa sijoittuneet sopuuhaisesti rinnakkain. Antiikin kiviset rakennukset muodostavat mahtavan taustan nykyisyydelle, ja sen rinnalla viihtyy oman aikamme teollinen kauneus ja mahtavuus. Euroopan tulevaisuuden tärkeimpänä tehtävänä on jatkuvasti yrittää yhdistää menneisyyttä ja nykyisyyttä. Eurooppalaiset ovat valloittaneet valtameret, kulkeneet kannasten

poikki, tehneet kuivat autiomaat hedelmällisiksi ja laajentaneet koko maanpiiriä, kamppailleet hengen kysymysten parissa ja ratkaisseet ratkaisemattomilta näyttäneitä ongelmia. Näiden eurooppalaisten olisi tulevaisuudessa pystyttävä elämään sovussa keskenään. Siinä on Euroopan jatkuvaisuuden tae ja tulevaisuuden lupaus.²⁰

Siinä vaiheessa kun Suomi ei vielä ollut osa läntisen Euroopan integraatiota, maassamme kirjoitettiin ”Euroopan historioita”, joissa maanosa näyttäytyi yhtenä maanosana osana ”yleistä historiaa” erotettuna ”Suomen historiasta”. Tämä Eurooppaan kohdentunut historiankirjoitus oli korostetusti kansallisvaltioiden historiaa. Tällaisesta teoksesta hyvänä esimerkkinä käy vuonna 1988 ilmestynyt *Maailmanhistorian pikkujättiläinen*. Eurooppalaisen orientaation ohella teoksen päätoimittaja Seppo Zetterberg korosti erityisesti kansainvälistymisen – nykykielellä globalisaation – merkitystä: ”Teoksen näkökulma on eurooppalainen, mutta se käsittelee laajasti koko maailman historiaa ja tarjoaa kansainvälistyneessä maailmassa elävälle lukijalle avaimen aikamme maailman ymmärtämiseen.”²¹

1990-luvun alussa Euroopan poliittisen mullistuksen jälkeen myös ”Euroopan historia” sai vähitellen uusia merkityksiä. Vuonna 1993 ilmestyneen *Euroopan historian* esipuheessa päätoimittaja Seppo Zetterberg toteaa, kuinka Euroopan senhetkisten mullistusten juuret ovat nimenomaan historiassa, jota tuntematta ei myöskään voi ymmärtää, mitä Itä-Euroopassa ja Balkanilla parhaillaan tapahtui. Teoksen yrityksenä oli kirjoittaa yksittäisten valtioiden historioista eroava laajempialainen maanosan historia.²² Kirjan *Euroopan löytöretki* -nimisessä johdannossa Lauri Haataja toteaa, kuinka Euroopassa eletään parhaillaan murrosaikaa. Hän toteaa, miten integraatio on vaikuttanut maanosan luonteen tulkintoihin:

Euroopan olemuksen ja tulevaisuuden pohtiminen uuden yhteistyön näkökulmasta on synnyttänyt omat kirjallisuudenlajinsa. ”Eurooppa-kirjallisuus” on monessakin mielessä liihistoriallista; tulevaisuuden

myönteiset ja kielteiset vaihtoehdot luetaan oman maanosamme menneisyydestä kuin keittokirjasta. Silti on yllättävää, että Eurooppaa ja eurooppalaisuutta vilisevästä nimikkeistöstä on puuttunut teos, joka olisi edes nimeltään Euroopan historia.²³

Koska toisen maailmansodan luoma poliittinen valtajärjestelmä on menettänyt uskottavuutensa, on Euroopan etsittävä muita yhtenäisyyden perustoja. Haataja löytää ne eurooppalaisen kulttuurin ja sivilisaation historiasta – ja erityisesti tieteestä. Hänen maalaamaansa kuvaan Euroopasta kuuluu myös organistinen kasvu-metafora:

Historiansa luojina Euroopan kansoilla on yhteinen intellektuaalinen perintö. Kun sitä ylläpitänyt yhteinen kieli ja yleinen kirkko menettivät hallitsevan asemansa, tilalle astui tiede. Tiede on olemukseltaan kaikkialla maailmassa samanlaista. Se on länsimaista, eurooppalaista ... Harmonian saavuttaneet kulttuurit ovat säännönmukaisesti menettäneet kehitysvoimansa. Uutta ja tuntematonta tavoittelevat sivilisaatiot ovat uudistuneet. Eurooppa onkin kantanut kehityksen kannalta välttämätöntä rauhattomuuden perinnettä, karsinut kuivuneet oksat uusien versojen vahvistamiseksi.²⁴

Tämänkaltainen kulttuurien kehittyminen ei kuitenkaan koskaan voi olla tasaista ja hiljaista, vaan tanskalaista kulttuurihistorioitsija Hartvig Frischää siteeraten edistys on Haatajan mukaan aina ”tyylitöntä, epäarvokasta, häiritsevää ja meluisaa”.

Syntykö Eurooppa keskiajalla?

Viime aikoina suomalaiset keskiajan tutkijat ovat innolla ottaneet vastaan haasteen ”Euroopan synnyn” ajoittamisesta. Ei liene suuri yllätys, että nämä tutkijat ajoittavat maanosan synnyn juuri keskiajalle. Taustana näille tulkinnoille on eurooppalaisten keskiajan tutkijoiden viimeaikaiset näkemykset.²⁵ Tuomas M. S. Lehtonen mainitsee toimittamassaan teoksessa *Keskiajan kevät* kuinka lukuisten eurooppalaisten instituutioiden, kuten esimerkiksi yliopiston,

kaupunkilaitoksen ja valtioiden juuret voidaan ulottaa keskiajalle asti. Samaten esimerkiksi eurooppalainen kansankielinen kirjallisuus syntyi pitkälti keskiajalla. Lehtonen kuitenkin korostaa historiantajun merkitystä toteamalla, että monet asiat olivat olemassa jo antiikin maailmassa ja näidenkin instituutioiden käsitteen- ja sisällönmuutokset ovat myöhemmin olleet hyvin merkittäviä.²⁶

Viimeisimmät keskiajan yleisesitykset sen sijaan surutta sijoittavat ”Euroopan synnyn” juuri keskiajalle.²⁷ Tuomas Heikkilä ja Samu Niskanen ovat jopa otsikoineet perinteisen keskiajan historiansa nimellä *Euroopan synty. Keskiajan historia*. Heikkilä varoittaa kirjassa historiallisten anakronismien vaarasta, mutta toteaa, että ”keskiajalla alkanut Euroopan tarina on kesken”.²⁸

18. Englantilainen historiantutkija E. P. Thompson piti 1970-luvulla vastaavasti puhetta Britannian ”Eurooppaan menemisestä” humpuukina, ks. Heikki Mikkeli (1998b) *Europe as An Idea and an Identity*, London: Macmillan, 213.

19. Eino E. Suolahti (1960) ’Suomenkielisen laitoksen esipuhe’, teoksessa Eino E. Suolahti (toim.) (1960) *Euroopan tarina sanoin ja kuvin*, Porvoo–Helsinki: WSOY 1960 (alkuteos *Histoire de l’Europe et du génie européen*, 1959), ei sivunumeroita.

20. Suolahti (toim.) (1960) 278–279.

21. Seppo Zetterberg (1988) ’Esipuhe’, teoksessa Seppo Zetterberg (toim.) *Maaailmanhistorian pikkujättiläinen*, Porvoo–Helsinki–Juva: WSOY, ei sivunumeroita.

22. Seppo Zetterberg (1993) ’Lukijalle’, teoksessa Seppo Zetterberg (toim.) *Euroopan historia*, Porvoo–Helsinki–Juva: WSOY, 7.

23. Lauri Haataja (1993) ’Euroopan löytöretki’, teoksessa Zetterberg (toim.) , 9.

24. Haataja (1993), 12. Organistisen Eurooppa-metaforan kritiikistä, ks. Mikkeli (1998a), 25–26.

25. Näistä tulkinnoista, ks. Tuomas M. S. Lehtonen (2000) *Hopeamarkkojen evankeliumi. Kirjoituksia sydänkeskiajan kulttuurihistoriasta*. Helsinki–Juva: WSOY, 12–14.

26. Tuomas M. S. Lehtonen (1997) ’Esipuhe’, teoksessa Tuomas M. S. Lehtonen (toim.) *Keskiajan kevät. Kirjoituksia eurooppalaisen kulttuurin juurista*, Porvoo–Helsinki–Juva: WSOY, 8–9.

27. Norjalainen kirjailija ja journalisti Karsten Alnaes sijoittaa ”Euroopan heräämisen” puolestaan uuden ajan alkuun. Hänen mielestään Euroopassa syntyi monien tekijöiden summana uusi ihmiskäsitys mustan surman jälkeisenä aikana. Karsten Alnaes (2004) *Herääminen. Euroopan historia 1300–1600*, Helsinki–Keuruu: Otava, 19–20; 42–44.

28. Tuomas Heikkilä (2004a) ’Keskiajalta uuteen aikaan’, teoksessa Tuomas Heikkilä ja Samu Niskanen *Euroopan synty. Keskiajan historia*, Edita: Helsinki, 309.

Hänelle tuo ”Euroopan tarina” on nimenomaan läntisen, latinalaisen Euroopan tarina. Heikkilä kritisoi nykyisen historiankirjoituksen halua jättää Bysantin ja islamilaisen maailman kuvaamisen keskiajan Euroopan historian ulkopuolelle:

On paradoksaalista – ja kuvaavaa historiankirjoittajien halulle seurata menestyksen jäljissä – että tutkijat ja laaja yleisö ovat omaksuneet keskiaika-termin, jonka länsieurooppalaista voittokulkua implikoiva käyttö on huutavassa ristiriidassa keskiajan todellisuuden kanssa. Lähes koko keskiajan kristillinen Länsi-Eurooppa näet jäi objektiivisesti tarkastellen useimmissa saavutuksissaan selvästi jälkeen naapureistaan, ortodoksisesta Bysantista ja islamilaisesta kulttuuripiiristä.²⁹

Muutamaa sivua myöhemmin – lieneekö tuon menestyksen halun viettelemänä – Heikkilä kuitenkin tyytyy toteamaan, että teoksen kirjoittajat lähestyvät Eurooppaa ”länsieurooppalaisina historiantutkijoina”. Koska kristillisen kirkon ulkopuoliset alueet eivät ole samassa määrin jättäneet kirjallista lähdeaineistoa, niin Heikkilä toteaa, että ”kirjamme keskittyy vääjäämättä latinalaisen lännen voittokulkuun ja vastaamaan alussa esitettyyn kysymykseen: miten ja miksi maanosastamme muotoutui keskiajan kuluessa Eurooppa?”³⁰ Tuota valintaa Heikkilä perustelee seuraavasti:

Kysymykseen perehtyminen ja paneutumisen etenkin Länsi-Euroopan menneisyyteen ja muotoutumiseen on perusteltua, sillä juuri Euroopassa nykyään dominoiva läntinen, latinalainen eurooppalaisuus levittäytyi uuden ajan alussa ympäri maailmaa ja muokkasi tätä kuvakseen. Näin sen menneisyyden ymmärtäminen on yksi avain nykyisyyden tarkempaan hahmottamiseen.³¹

Mitään erityisen vakuuttavia perusteita Heikkilä ei anna, miksi ”Euroopan tarina” olisi alkanut nimenomaan keskiajalla eikä esimerkiksi antiikin aikana tai uuden ajan alussa. Hän toteaa keskiajan Euroopan omaksuneen ensimmäisenä tiettyjä piirteitä:

Tarkasteltaessa nykyistä maailmaa ja vertailtaessa sitä Euroopan keskiaikaan on helppo nähdä, että Euroopassa olivat jo keskiajalla voimissaan monet sellaiset piirteet, jotka ovat sittemmin tulleet hallitseviksi maailmassa laajemmin. Tällaisia piirteitä olivat esimerkiksi yhden kielen ylivalta tieteessä ja kulttuurissa, luottamus oman elämänmuodon ylivertaisuuteen ja halu levittää sitä muualle, tietoyhteiskunta, globalismi ja tribalismi.³²

Heikkilän mainitsemien käsitteiden käyttö on tässä yhteydessä sinänsä jo anakronistista. ”Globalismin” ja ”tribalismin” hän selittää seuraavasti:

Yhtäältä maailmankuva avartui liikkumisen ja tiedonkulun helpottuessa, toisaalta taas uudella lailla monimuotoisessa ympäristössä oli luonnollista sitoutua erityisesti omaan kaupunkiin tai omaan kotiseutuun yhä tiukemmin. Kaikkiaan jo keskiajan Euroopassa on erotettavissa nykyistä maailmaa kahteen suuntaan repivät tribalismin ja globalismin voimat.³³

Heikkilä tuntuu toisaalta viittaavan Euroopan keskiajan asukkaiden harjoittamaan paikalliseen identifiointiin ja toisaalta keskusvallan vähittäin etenevään pyrkimykseen laajentaa hallintonsa reviiriä. Näillä pyrkimyksillä ei kuitenkaan ole mitään tekemistä ”tribalismin” tai ”globalismin” kanssa, sillä mitään erityisen ”heimokeskeistä” tai ”maailmanlaajuista” nimenomaan keskiajan Euroopassa ei ollut.³⁴ Mitä eurooppalaisen ihmisen maailmankuvan avartumiseen tulee, niin uuden kosmologian synty sekä ns. löytöretkien ja tutkimusmatkojen kausi uuden ajan alussa olivat sen kannalta paljon ratkaisevampia tekijöitä.

Yhtä lailla ongelmallinen on Heikkilän käyttämä ”tietoyhteiskunnan” käsite. Hänen mielestään ”keskiajan vuosisadat olivat kirjallisessa kulttuurissa eläneiden vähäisestä määrästä huolimatta aikaa, jolloin kirjoitusta arvostettiin kenties enemmän kuin koskaan.”³⁵ Mikäli Heikkilä tarkoittaa ”kirjoituksella” laajemmin kirjallista kulttuuria, niin rohkenen epäillä tuon väitteen paikkansa-

pitävyyttä. Valistusajalla syntynyt usko ihmisen kehitykseen ja koulutukseen on taannut sen, että kirjallisuuden levinneisyys ja koulutuslaitoksen demokratisointipyrkimykset ovat viime vuosisatoina luoneet taustaksi keskiaikaa laajemman ja syvemmän arvostuksen kirjallista kulttuuria kohtaan. Heikkilä myös katsoo, että ”vaikka keskiaika on usein myöhemmin leimattu suvaitsemattomaksi ja tietämättömäksi aikakaudeksi, lopulta juuri ennakkoluulottomuus ja halu omaksua ja muokata vaikutteita edelleen olivat latinalaisen kulttuuripiirin suurimpia vahvuuksia.”³⁶ Heikkilän korostama uuden omaksumisen halu on kuitenkin vain kolikon toinen puoli. Kirkkoisä Augustinuksesta alkaen keskiajalla eli vahvana ajatus ihmiselle sopimattomasta uteliaisuudesta (*vana curiositas*), joka ei todellakaan kannustanut ihmisiä uuden oppimiseen. Turha uteliaisuus liitettiin keskiajalla jopa pahaiden luetteloon.³⁷

Mikäli tietoyhteiskunnalla viitataan nimenomaan yliopistolaitokseen, niin on totta, että se syntyi keskiajalla. Mutta tuon instituution päämäärät poikkesivat suuresti nykyajan yliopistosta. Keskiajan yliopisto ei ollut uuden tiedon tuottamiseen keskittynyt tutkimuskorkeakoulu eikä edes 1800-luvun sivistysyliopisto. Sen sijaan se oli eräänlainen ”ammattikorkeakoulu” – mikäli tällainen anakronistinen vertaus sallitaan –, jonka keskeisenä päämääränä oli lääkärin, pappien ja virkamiesten tuottaminen yhteiskunnan tarpeisiin. Toisaalta voidaan myös kyseenalaistaa nyky-yliopiston merkitys keskeisimpänä uuden tiedon tuottajana, sillä tällä hetkellä uuden ajan alun mallia seuraavat tiedeakatemit ja erilaiset yksityiset tutkimuslaitokset tuottavat jo huomattavasti suuremman osan uudesta tutkimustiedosta.³⁸ ”Tietoyhteiskunnan” käsitettä on vaikea käyttää ajasta, jolloin tietoa ei modernissa mielessä tuotettu yhteiskunnan tarpeisiin eikä yhteiskuntaa hallittu tiedon avulla. Informaation avulla hallittavan yhteiskunnan alkuidut voidaan aikaisintaan sijoittaa uuden ajan alkuun, kun syntyi ajatus universaalikielystä.³⁹ Itse informaation käsitteen käyttö tässä yhteydessä on toki vielä nuorempaa perua.⁴⁰

Edellisiä näkemyksiä vasten hieman yllättäen Heikkilä päättääkin teoksen terveelliseen skeptismiin:

Elämme aikaa, jolloin Euroopan unioni alkaa käsittää lähes koko maantieteellisen Euroopan. Monet historiaa huonosti tuntevat tahot ovat verranneet tilannetta saman arvoperustan yhdistämään keskiaikaiseen Eurooppaan. Kuten aina, vertailut eri aikakausien välillä ovat kuitenkin ontuvia ja anakronistisia. Varmaa sen sijaan on, että sellainen kehityspositivistinen usko Euroopan rauhanomaiseen ja kestäväan yhdistymiseen perustuu samanlaiseen omahyväiseen harhaan kuin vaikkapa keskiajalla vallinneet ajatukset Rooman valtakunnan, Bysantin, Kaarle Suuren valtakunnan, saksalais-roomalaisen keisarikunnan, Córdobaan kalifaatin tai hansaliiton ikuisuudesta.⁴¹

Keskiajan tutkijoista myös Christian Krötzel on uusimmassa kirjassaan *Pietarin ja Paavalin nimissä. Paavit, lähetystyö ja Euroopan muotoutuminen (500–1250)* pohtinut

29. Tuomas Heikkilä (2004b) ’Miten Eurooppa muotoutui?’, teoksessa Heikkilä ja Niskanen (2004) 9–10.

30. Heikkilä (2004b) 12.

31. Heikkilä (2004b) 12.

32. Heikkilä (2004a) 308–309.

33. Heikkilä (2004a) 301.

34. Tässä yhteydessä voisi pikemminkin käyttää ”universaalin” ja ”lokaalin” käsitteitä.

35. Heikkilä (2004a) 306.

36. Heikkilä (2004a) 307.

37. Tästä traditiosta, ks. Hans Blumenberg (1966) *Die Legitimität der Neuzeit*, Suhrkamp: Frankfurt (myös englanniksi: *The Legitimacy of the Modern Age* (1983), MIT Press: Cambridge Ma.).

38. Tästä teemasta, ks. Johanna Hakala et al. (2003) *Yliopisto – tieteen kehdosta projektimyllyksi?* Helsinki: Gaudeamus; Gerard Demanty (2001) *Challenging Knowledge: The University in the Knowledge Society*, Buckingham: Open University Press.

39. Armand Mattelart (2003) *Informaatioyhteiskunnan historia*, Tampere: Vastapaino, 10. Universaalikielihankeista, ks. Panu Raatikainen (toim.) (2000) *Universaalikieli*, Helsingin yliopiston filosofian laitoksen julkaisuja 3/2000: Helsinki; Umberto Eco (1995) *The Search for the Perfect Language*, Oxford and Cambridge, Ma: Blackwell.

40. Tiedon, taidon ja informaation käsitteistä, ks. Ilkka Niiniluoto (1989) *Informaatio, tieto ja yhteiskunta. Filosofinen käsitteanalyysi*, Helsinki: Valtion painatuskeskus.

41. Heikkilä (2004a) 309.

Euroopan kehitystä. Yhtä lailla hänelle ”nykyinen, jälleen yhtenäistyvä Eurooppa on muotoutunut keskiajalla”.⁴² Krötzl myöntää, että eurooppalaisen henkisen kulttuurin juuret ovat antiikin sivilisaatiossa, mutta poliittisesti ja yhteiskunnallisesti Eurooppaa ei voida pitää suorana antiikin jatkeena. Näin on, mutta yhtä vähän voidaan pitää keski-ajan Eurooppaakaan. Mielenkiintoisella tavalla Krötzl liittää paavien toiminnan keskiajalla eurooppalaisen arvoyhteisön syntyyn:

Euroopan muotoutumisen suhteen ja Pohjois- sekä Itä-Euroopan kansojen liittämiseksi osaksi kristikuntaa ja samalla osaksi Eurooppaa paavien toimet olivat kuitenkin ratkaisevat. Ohjeillaan ja toimillaan paavit suosivat joustavaa ja rauhanomaista siirtymistä kristilliseen uskoon samalla kun yhteiskunnalliset suhteet, perhe-elämä ja oikeuskäytäntö muutettiin kristillisten periaatteiden mukaisiksi. Ajatus kaikille kuuluvista ihmisoikeuksista muovautui ja kehittyi lähetystyön todellisuudessa.⁴³

Tähänastinen historiankirjoitus on liittänyt ”kaikille kuuluvien” eurooppalaisten ihmisoikeuksien synnyn aikaisintaan Yhdysvaltojen itsenäistymisjulistuksen ja Ranskan vallankumouksen aikaan, mutta integraation edetessä nämäkin asiat on näemmä saatu jo siirrettyä keskiajalle asti.

Yksi Eurooppa?

Kysymys ”Euroopan ideasta” ja eurooppalaisesta identiteetistä on paljon monimuotoisempi kuin keskiajan tutkijoiden kōmpelöt yritykset sijoittaa ”Euroopan synty” ja kaiken myöhemmin merkittäväksi osoittautuneen ”juuret” tutkimansa aikakauden ja tematiikan keskiöön. Tämänkaltaisissa määrittelyissä poimitaan anakronistisesti omasta ajastamme joitakin eurooppalaisuuteen liittyviä ilmiöitä ja yleistetään ne koko Euroopan ja eurooppalaisuuden olemukseksi. Tosiasiassa Eurooppaa on kuitenkin hyvin vaikea määrittää essentiaalisesti tietyn olemuksen määrittämäksi maanosaksi.⁴⁴ Jo Heikki Brotherus varoitti liiallisesta yhtenäisyyden etsinnästä:

Ja kuitenkin Eurooppa ei ole pitkän historiansa kuluessa pystynyt sulautumaan kokonaisuudeksi. Euroopalla ei ole yhtenäistä kieltä; eivät edes naapurit ymmärrä toisiaan. Eurooppa on kokenut tiheään toistuvia veljessotia. Sen arvokkaimpia muistomerkkejä ja taidearteita on barbaarisella tavalla hävitetty. Käsittämättömiä julmuuksia ja vainoja on pantu toimeen. Todellakin Eurooppa on – suuresta sivistysperinnöstään huolimatta – peräti hajanainen maanosa. Taloudelliset vastakohtat ovat jyrkkiä; elintaso, sivistys ja tavat poikkeavat toisistaan. Heti rajan toisella puolella on jo erilainen maailma. Vain muutama kilometri ja näyttämän vaihdos on täydellinen. Yhteinen Eurooppa on peräti kaukainen unelma. Mutta se on kuitenkin järkevä unelma, ja sekin on jo eurooppalaisuutta.⁴⁵

Brotheruksen teksti tietysti juontaa juurensa ajalta, jolloin Eurooppa oli rautaesiripun myötä tiukasti jakaantunut itään ja länteen. Silti lainauksessa on mainittu monia seikkoja, jotka yhä tämänkin päivän Euroopassa ovat pikemminkin maanosaa hajottavia kuin sitä yhdistäviä tekijöitä. Brotherus korosti myös rajojen merkitystä Euroopassa:

Katsokaa Euroopan valtiollista karttaa! Se on täynnä erivärisiä läiskiä. Ja katsokaa sitä kahdenkymmenen, viidenkymmenen vuoden takaa! Nuo läiskät ovat alinomaa muuttuneet. Ne kertovat sodista ja uusien rajojen piirtämisestä. Ja rajat kertovat eristymisestä, kuoreensa sulkeutumisesta. Rajoja on vartioitu tiukkaan, vieraaseen on katsottu epäluuloisesti: on kysytty hänen aikeitaan ja ajatuksiaan, hänen rotuaan ja menneisyyttään, tutkittu hänen rahansa ja matkatavaransa. Eurooppa ei ole ollut kenenkään isänmaa – eikä ole vielääkään. Itä-Eurooppa ja Länsi-Eurooppa ovat rintamassa toisiaan vastaan, välissään piikkilanka-aitaa ja vartiotorneja. On syntynyt taloudellisia yhteenliittymiä, jotka vetävät eri köyttä. On kuutoset ja seitsikot ja seitsemäntoista. Eurooppa ei totisesti ole mikään kokonaisuus, ja kuitenkin puhumme siitä kuin se olisi.⁴⁶

Brotherus nostaa esiin rajat ja toiseuden Euroopan menneisyyttä keskeisesti määrittäjinä tekijöinä.⁴⁷ Maanosan historiassa eurooppalaisuuden määrittämiseksi onkin usein tarvittu jokin vieras ja ”toinen”, jota vastaan ”omaa” yhteisyyttä on kyetty rakentamaan. Tuo toiseus on usein katsottu nimenomaan vihollisuudeksi – oli kyseessä sitten persialaiset, islaminuskoiset, mongolit, turkkilaiset tai venäläiset.⁴⁸ Olennaista on ollut myös se, että Euroopan itäraja on nimenomaan koettu puolustautumisen rajaksi siinä missä länsiraja on ollut laajenemisen raja.⁴⁹

Eurooppalaisen identiteetin mahdollisuudesta

Viime aikoina Euroopassa on haikailtu yhteisen eurooppalaisen identiteetin perään, joka turvaisi yhdentymiskehityksen jatkumisen ja lisäksi kansalaisten samastumista Euroopan unionin harjoittamaan politiikkaan. Eurooppalainen identiteetti on historiallisesti pystytetty kolmijalan varaan, jonka tukina ovat antiikin Kreikan rationaalinen ajattelu, roomalainen laki ja järjestys sekä kristinuskko, josta myöhäisantiikissa tuli eurooppalainen valtauskonto. Tuota listaa on usein täydennetty tieteen vallankumouksen ajalle tyypillisellä ajatuksella tieteen hyödyntämisestä sekä valistuksen ajan edistysuskolla. On myös todettu, että erilainen fundamentalistinen ajattelu on eurooppalaisuudelle vierasta.⁵⁰ Heikki Brotherus listasi samoja tekijöitä:

Roomalaiset ovat ensiksi luoneet Euroopan, luovuttaneet sille perinnöksi kirjoitettuja lakeja ja yhteiskunnallista järjestystä. Eurooppa-rakennuksen perustukseen kuuluu myös kristillinen kirkko, joka jo varhain – hajaannuttuaan – antoi oman lähtemättömän leimansa niin idän kuin lännenkin puoleiselle Euroopalle. Kaarle Suuren Eurooppa, jokseenkin sama, joka nyt käsittää ”kuutosten” alueen, oli valtiollinen voimien keskitys, joka hajotesaankin jätti jäljelle tulevien valtiomuodostumien rungon. Eurooppalainen sivistys pystyi kesyttämään Pohjolan viikingit ja levittäytymään kauas slaavien alueille. Islamin hyökkäyksen torjuminen laski

pohjaa eurooppalaiselle yhteistunnolle, joka harvoin on ollut voimakkaampi kuin ristiretkien aikana. Eurooppalaisuuden kehto sijaitsi kauan Loiren ja Reinin välillä; siellä syntyi ritarilaitos, skolastiikka, gotiikka, tapojen hienostuminen. Eurooppa pystyi vastaanottamaan ja sulauttamaan arabialaisen sivistyksen ja tieteen arvokkaimmat saavutukset; arabialaisten kartanpiirtäjien ja matemaatikkojen avulla eurooppalaiset onnistuivat löytämään valtamerten takaisia maita. Tieteellinen tutkimusmetodi ja järjen kritiikki kuuluvat eurooppalaisuuteen yhtä hyvin kuin teknillinen edistys ja sosiaalinen ajattelu. Vaikka valtiollisen vapauden aate purkautuikin ensimmäisen kerran teoiksi Pohjois-Amerikassa, sen alkujuuret ovat tukevasti eurooppalaisella maaperällä.⁵¹

Listaa voi kritisoida monin tavoin.⁵² Ovako siinä esitetyt asiat pelkästään läntiselle

42. Christian Krötzl (2004) *Pietarin ja Paavalin nimissä. Paavit, läbetytyö ja Euroopan muotoutuminen (500–1250)*. SKS: Helsinki, 9.

43. Krötzl (2004) 265.

44. Tämänkaltaista ”essentialismia” on kritisoinut mm. Gerard Delanty, ks. Gerard Delanty (1995b) ’The Limits and Possibilities of a European Identity. A Critique of Cultural Essentialism.’, *Philosophy & Social Criticism* 21 (4), 15–36.

45. Brotherus (1961) (ei sivunumeroita).

46. Brotherus (1961) (ei sivunumeroita).

47. Rajojen merkityksistä identiteettejä muokkaavina asioina, ks. Antti Paasi (2002) ’Rajat ja identiteetti globalisoituvassa maailmassa’, teoksessa Taina Syrjämaa ja Janne Tunturi (toim.) *Eletty ja muistettu tila*. Helsinki: SKS, 154–176. Alueellisuuden ja territoriaalisuuden merkityksestä Euroopan historiassa, ks. Kalevi Holsti (2000) ’Territoriaalisuus’, *Politiikka* 42, 15–29.

48. Aiheesta laajemmin, ks. Neumann (1999).

49. Gerard Delanty (1996) ’The Frontier and Identities of Exclusion in European History’, *History of European Ideas* 22 (2), 93–103.

50. Eurooppalaisen identiteetin määrittelyistä, ks. Mikkeli (1998b) 195–234. Toisen maailmansodan jälkeisestä eurooppalaisen identiteetin kehittelystä ja sen suhteesta kansallisiin identiteetteihin, ks. Thomas Risse (2001) ’A European Identity? Europeanization and the Evolution of Nation-State Identities’, teoksessa Maria green Cowles, James Caporaso and Thomas Risse (eds.), *Transforming Europe. Europeanization and Domestic Change*. Ithaca and London: Cornell University Press, 198–216.

51. Brotherus (1961) ei sivunumeroita.

52. Esim. Bo Stråth on korostanut eurooppalaisen identiteetin fiktiivistä luonnetta, ks. Bo Stråth (2002) ’A European Identity. To the Historical Limits of a Concept’, *European Journal of Social Theory* 5 (4), 387–401.

Euroopalle tyypillisiä samastumisen kohteita? Ja ovatko ne sittenkin liian abstrakteja toimiakseen yhteenkuuluvuuden tunteen rakentajina? Ja edelleen: onko tuo lista muutenkaan enää sopiva yhteisen eurooppalaisen yhteenkuuluvuuden tunteen perustaksi?

1900-luvun Euroopan historiaa tarkasteltaessa ei todellakaan voida puhua mistään järjen ja laillisuuden pitkästä perinteestä. Myöskään useasti jakautunut kristikunta tuskin enää toimii yhtenäisyyden perustana semminkin kun eurooppalaiseen todellisuuteen tänä päivänä kuuluu kasvava muiden uskontojen edustajien ja ateistien joukko. Harva suomalainen kristitty haluaa muistuttaa itseään siitä, että maanosassa asuu jo tällä hetkellä yhtä paljon islaminuskoisia kuin luterilaisiakin, noin 4 % kumpiakin.⁵³ Turkin EU-neuvotteluiden myötä kysymys islaminuskon roolista eurooppalaisen identiteetin yhtenä mahdollisena osatekijänä on noussut keskustelun kohteeksi. Useat yhteiskuntatieteiden edustajat ovatkin viime aikoina painottaneet monikulttuurisuuden merkitystä eurooppalaisen identiteetin pohdinnoissa.⁵⁴

Eurooppalaisen identiteetin luominen onkin yksi lenkki pitkässä identiteettien rakentamisen ja rakentumisen ketjussa. Kyse on oikeastaan eri identiteettien kerrostumisesta, missä uudet identiteetit syntyvät entisten päälle ja rinnalle. Valistusaikana 1700-luvulla identiteeteillä viitattiin yksinomaan jonkin henkilön niihin ominaispiirteisiin, jotka määrittivät häntä yksilönä. 1800-luvulla nationalismin hyökyessä Eurooppaan, alettiin monissa maissa tietoisesti rakentaa kansallisia identiteettejä. Kansakuntia alettiin pitää kollektiivisina persoonallisuuksina.⁵⁵ Suomessa kansallisten identiteettien hahmottaminen tapahtui 1840-luvulta lähtien. Yksi Italian yhdistäjistä, Massimo d'Azeglio, totesi Italian parlamentin ensimmäisessä istunnossa vuonna 1861, että ”olemme luoneet Italian, nyt meidän täytyy luoda italialaiset”. Suomalaisten ja italialaisten luominen onnistui 1800-luvulla, mutta mitkä ovat identiteettien rakentamisen haasteet tällä hetkellä? Jotkut ovat esittäneet d'Azeglion ajatusta muokaten: olem-

me luoneet Euroopan unionin, nyt meidän täytyy luoda eurooppalaiset. Mutta miten?

Englantilainen nationalismin tutkija Anthony D. Smith katsoo, että yhteinen eurooppalainen identiteetti voi olla kestävä ainoastaan mikäli se perustuu yhteisesti jaetuille muistolle ja traditioille sekä myös visioille yhteisestä tulevaisuudesta. Sellainen identiteetti, johon maanosan asukkaat voisivat ja haluaisivat laajasti samastua, ei siten voi perustua läntisten arvojen viemiseen Euroopan itäisiin, eteläisiin ja pohjoisiin periferioihin. Koko Euroopan tasolla ei kuitenkaan ole tarjolla mitään kansallisiin itenäisyyspäiviin tai tietyn rauhansopimuksen vuosipäivään verrattavia samastumiskohteita. Eikä koko Euroopan laajuudessa ole myöskään olemassa kuninkaiden tai pyhimysten juhlapäiviä. Smith kysyykin, olemmeko aidosti sitoutuneet Euroopan kohtaloon.⁵⁶ Eurooppalaisen yhteisöllisyyden etsinnässään Euroopan unioni on kuitenkin turvautunut juuri kansallisuusaatteelle tyypillisiin symboleihin, kuten vuosipäivään, hymniin, lippuun, ajokorttiin, passiin ja viimeksi yhteiseen rahaan. EU:n symboleita esittelevässä lehtisessä todetaan, että symbolien tavoitteena on saada jäsenmaiden kansalaiset tuntemaan Eurooppa ja Euroopan unioni omakseen. Euro-seteleissä kuvataan Euroopan arkkitehtonista perintöä. Koska seteleihin ei haluttu missään valtiossa olevia historiallisia rakennuksia, jotka kantavat omaa kansallista kulttuurihistoriaa mukanaan, päädyttiin luomaan eränläisiä tyyppikuvia eri aikojen arkkitehtuu-

53. Euroopan nykyisistä uskonnoista, ks. Tuula Sakanaho (2001) 'Euroopan uskontotilanne', teoksessa *Mitä, Missä, Milloin 2002. Kansalaisen vuosikirja*, Helsinki-Keuruu: Otava, 173–178.

54. Näistä esim. Krishan Kumar (2003) 'The Idea of Europe. Cultural Legacies, Transnational Imaginings, and the Nation-State', teoksessa M. Berezin and M. Schain (eds.), 33–50; Ash Amin (2004) 'Multi-ethnicity and the Idea of Europe', *Theory, Culture and Society* 21 (2), 1–24; Étienne Balibar (2004) *We the People of Europe? Reflections on Transnational Citizenship*. Princeton: Princeton University Press.

55. Pasi Saukkonen (2005) 'Kansallinen identiteetti', teoksessa Jussi Pakkasvirta ja Pasi Saukkonen (toim.) *Nationalismit*. Helsinki-Juva: WSOY, 90–105.

56. Anthony D. Smith (1995) *Nations and Nationalism in a Global Era*, London: Polity Press.

rin tyyliuunnista. Tämä ratkaisu kuvata rakennuksia, joita ei koskaan ole ollut sellaisinaan missään olemassa, kuvastaa hyvin Euroopan unionin harjoittaman identiteettipolitiikan ongelmallisuutta.⁵⁷

Kulttuuri-identiteetti ja poliittinen identiteetti

Euroopan unioni antoi Kööpenhaminan kokouksessaan ns. Kööpenhaminan kriteerit, joihin sitoutumista unionin nykyisiltä ja tulevilta jäsenmailta edellytetään. Näitä kriteereitä ovat mm. demokratia, ihmisoikeudet, markkinatalous, hyvinvointivaltio ja kulttuurin monimuotoisuus.

Voidaan esittää, että nämä kriteerit määrittävät eräänlaisen arvoperustan eurooppalaiselle yhteistyölle. Silti niihin sitoutuminen ja niiden tulkinnat vaihtelevat suuresti jopa nykyisissä unionin jäsenmaissa.⁵⁸ Olennaista tässäkin unionin harjoittamassa identiteettipolitiikan muodossa olisi mahdollisimman suuri moniarvoisuus ja monikulttuurisuuden hyväksyminen.⁵⁹ Vain sitä kautta voidaan saavuttaa entistä tasa-arvoisempi Eurooppa, johon mahdollisimman monet maanosat asukkaat ovat kykeneviä ja halukkaita samastumaan. Identiteeteissä voidaan myös erottaa kansalaisidentiteetti ja kulttuuri-identiteetti toisistaan. Kulttuuri-identiteetin kohdalla voidaan esimerkiksi kysyä, koeko yksilö eurooppalaiset arvot esimerkiksi kansallisia arvoja läheisemmiksi. Kansalaisidentiteetti puolestaan tarkastelee yksilön samastumista Euroopan unionin poliittiseen järjestelmään ja tuon samastumisen voimakkuuden astetta.⁶⁰

Mikäli kulttuuri-identiteetti jätetään jokaisen jäsenvaltion omaksi huoleksi, niin olisiko ”uuden eurooppalaisen” rakentaminen mahdollista nimenomaan poliittisen kansalaisuuden sekä sosiaalisen tasa-arvon varaan? Vaikka Victor Hugo totesi jo vuonna 1843, että ”nykyisin on olemassa Euroopan kansalaisuus aivan kuin Aiskhyloksen, Sofokleen ja Euripideen aikana oli olemassa Kreikan kansalaisuus”, ei tämä kansalaisuus ole suinkaan todellisuutta kuin osalle Euroopan asukkaista.⁶¹ Maastrichtin sopimuksessa vuonna 1992 myönnetty Euroopan kansalaisen kansalaisoikeudet eivät toistai-

seksi ole kovin laajoja ja mikä tärkeintä: ne eivät suinkaan kosketa kaikkia Euroopassa asuvia. Koska unionikansalaisuus edellyttää jonkin jäsenvaltion kansalaisuutta, ei Eurooppaan muuttaneille miljoonille ihmisille ole juurikaan myönnetty kansalaisoikeuksia. Siten Euroopan asukkaat on syntyperänsä ja taustansa kautta jaettu ”kahden kerroksen väkeen”. Perustuslakiuudistus ei suinkaan muuta tätä seikkaa, vaan saattaa pikemminkin vahvistaa ja oikeuttaa ulkomaailmalta suojatun ”Euroopan linnakkeen” rakentamisen.⁶²

Mitä tälle kehitykselle sitten voisi tehdä, mikäli sitä pidetään ongelmallisena? Eräs mahdollinen ratkaisu olisi aidon eurooppalaisen poliittisen kentän, eurooppalaisen demoksen vähittäinen rakentaminen. Tämä tietysti edellyttäisi poliittisen keskustelun syntymistä koko Euroopan laajuudessa sekä puoluelaitoksen aidompaa eurooppalaistamista. Kuitenkin pelkästään kielelliset eroavaisuudet tekevät yli valtioiden rajojen ulottuvan poliittisen keskustelun melko vaikeaksi. Lisäksi mikäli koko Euroopan po-

57. Euroopan unionin identiteettipolitiikasta, ks. Heikki Mikkeli (2005) ’Euronationalismi’, teoksessa Pakkasvirta ja Saukkonen (toim.), 418–435. Laajemmin teemaa on käsitelty Cris Shore (2000) *Building Europe. The Cultural Politics of European Integration*. London and New York: Routledge.

58. Eri tulkinnat käyvät ilmi esim. Inari Mattssonin tutkimuksessa unionin jäsenmaiden oppikirjoista, ks. Inari Mattsson (2004) *EU:n sosiaaliset representaatiot jäsenmaiden oppikirjoissa – Kobti eurooppalaista identiteettiä?* Helsingin yliopiston sosiaalipsykologian laitoksen pro gradu -tutkielma, valtiotieteellinen tiedekunta, Helsingin yliopisto.

59. Tämä johtaa jatkossa myös entistä enemmän maailmankansalaisuuden pohdintaan. Aiheesta suomeksi, ks. Juha Sihvola (2004) *Maailmankansalaisen etiikka*, Helsinki–Keuruu: Otava.

60. Mattsson (2004) 4–6. Ks. myös Michael Bruter (2003) ’Winning Hearts and Minds for Europe. The Impact of News and Symbols on Civic and Cultural European Identity’, *Comparative Political Studies* 36 (10), 1148–1179.

61. Sit. Timothy Baycroft (2004) ’European Identity’, teoksessa Gary Taylor and Steve Spencer (eds.) *Social Identities. Multidisciplinary Approaches*, London and New York: Routledge, 145–161.

62. Saksalainen filosofi Jürgen Habermas on korostanut perustuslain tarpeellisuutta ja puhunut ”konstitutionaalista patriotismista”, johon Euroopan kansalaiset voisivat samastua, ks. J. Habermas (2002) ’Mihin Eurooppa tarvitsee perustuslain?’, *Tiede ja edistys* 3, 193–208.

liittinen *demos* voisi toteutua, edellyttäisi se ainakin osin yhteistä eurooppalaista lehdistöä ja tiedonvälitystä. Nykyisinhan sekin toimii vielä pitkälti kansallisten näkökohtien varassa. Itse asiassa koko Euroopan ”yhdentymisen” näkeminen ahtaasti poliittisena ja Brysselistä johdettuna hallinnollisena prosessina ei edesauta eurooppalaisen monimuotoisuuden ymmärtämistä. Useat Eurooppa-tutkijat puhuvatkin nykyisin mieluummin ”eurooppalaist(a/u)misesta” (*Europeanization*) kuin ahtaasti Euroopan integraatiosta.⁶³

”Uuden Euroopan” historian kirjoittamisesta

Ei ole olemassa yhtä Eurooppa eikä siten myöskään yhtä ”Euroopan tarinaa”. Historiallinen kertomus Euroopasta on aina tuomittu jäämään keskeneräiseksi. Eurooppaa ei voida määrittää pelkästään maantieteellisenä, poliittisena, sosiaalisena, kulttuurisena, taloudellisena tai sotilaallisena kokonaisuutena, vaan se on alati muuttuva dynaaminen kooste kaikista noista tekijöistä. Heikki Brotherus onnistui yli 40 vuotta siten laatimassaan maanosan luonnehdinnassa määrittämään Eurooppaa moniulotteisemmin kuin monet nykyisen historioitsijapolven edustajat yrityksissään legitimoida omaa tutkimusaikakauttaan ”yhdentyvän Euroopan” avulla. Kun Eurooppa kylmän sodan aikana oli sotilaallisesti, taloudellisesti, poliittisesti ja sosiaalisesti jakaantunut kahtia, niin tuolloin harva edes yritti puhua ”yhdestä Euroopasta”. Nyt Euroopan näennäisesti yhdyttyessä, tuo integraatio-

kehitys ja ”Euroopan tarina” halutaan ulottaa myös mahdollisimman kauas historiaan.

Kuten Tuomas Heikkilä toteaa, menneisyyden ymmärtäminen voi antaa avaimia nykyisyyden tarkempaan hahmottamiseen. Tämä kuitenkin edellyttää, ettei tutkimuksella pyritä ensisijaisesti oikeuttamaan omaa tutkimusaluetta ja aikakautta. Euroopan historian kirjoittajien voisi olla viisaampaa yrittää pohtia Euroopan eri merkityksiä ja maanosaa kulttuurien kohtaamispaikkana. Näiden kulttuurien – kuten esimerkiksi kreikkalais-roomalaisen, bysanttilaisen ja islamilaisen – kohtaamiset ovat vuosisatojen kuluessa saaneet hyvinkin erilaisia, enemmän tai vähemmän rauhanomaisia muotoja. Vaikka Euroopan integraatio tapahtuukin nykyisin pitkälti läntisen Euroopan taloudellisten voimavarojen avulla, ei yksikään kulttuurimuoto ole kuitenkaan toista arvokkaampi.⁶⁴ Vain tämä oivaltamalla voidaan tuottaa sellaista uutta tietoa Euroopan historiasta, jolla on merkitystä myös laajemman lukevan yleisön historiakäsityksen ja maailmankuvan muodostuksen kanssa. ■

63. Näin esim. aihepiiriä laajasti esittelevässä kirjassaan Delanty ja Rumford (2005).

64. Tämäntyyppistä sivilisaatioiden vertailevaa pohdintaa ovat viime aikoina harrastaneet mm. Johann P. Arnason (2000) 'Approaching Byzantium: Identity, Predicament and Afterlife', *Thesis Eleven* 62, 39–69; Gerard Delanty (2003) 'The Making of a Post-Western Europe: A Civilizational Analysis', *Thesis Eleven* 72, 8–25. Francoise Dastur on analysoinut 1900-luvun eurooppalaisten ajattelijoiden näkemyksiä eurooppalaisten ja muiden kulttuurien kohtaamisista, ks. Francoise Dastur (2004) 'Mitä tarkoittaa 'hyvä eurooppalainen'?', *Tiede ja edistys* 29 (4), 273–286.